

Middeleeuwse boeken uit Zutphen

door P.G.J. Breukink

In het Stedelijk Museum wordt van 11 december 1981 tot 1 februari 1982 de tentoonstelling "Middeleeuwse boeken uit Zutphen" gehouden. Deze tentoonstelling is samengesteld door de afdeling Hulpwetenschappen der Geschiedenis van de Katholieke Universiteit van Nijmegen, in samenwerking met het Gemeentearchief en het Stedelijk Museum van Zutphen. Onder leiding van prof. dr. A. Gruijs en drs. A.J. Geurts zijn de middeleeuwse boeken en handschrift- en drukfragmenten uit het Gemeentearchief beschreven en gecatalogiseerd. De tentoonstelling en de bijbehorende catalogus vormen geen afsluiting, maar een eerste aanzet tot verdere studie: naast veel fragmentmateriaal zijn de handschriften in de Librije en de Zutphense handschriften elders nog nauwelijks bestudeerd. Tevens is over de geschiedenis van de Zutphense kloosterbibliotheken te weinig bekend. De tentoonstelling is verdeeld in een aantal "rubrieken": het schrijven en drukken van middeleeuwse boeken, verluchting, boekbanden en fragmenten van handschrift en druk.

Tot het midden van de 15de eeuw zijn er geen gedrukte boeken. De boeken werden geschreven in een schrijfatelier (scriptorium), dat meestal verbonden was aan een religieuze instelling. De aard en de inhoud van het te schrijven boek bepaalden het lettertype; duurzaamheid en belangrijkheid de keuze tussen papier en perkament. Het gedrukte boek verdrong in de 16de eeuw het handschrift. De oudste gedrukte boeken in Zutphen komen uit Deventer, toen een der meest actieve drukkerscentra van Nederland.

De verluchting of decoratie was een wezenlijk onderdeel bij de totstandkoming van het boek. De bestemming en/of de opdrachtgever bepaalden de aard van de decoratie. Het verluchten was een specialistisch werk en gebeurde vaak niet in de plaats waar het boek geschreven was. Vijf Zutphense handschriften zijn mogelijk verlucht in het fraterhuis St. Hieronymusberg in Hulsbergen. Deze gemeenschap van Broeders van het Gemene Leven was in 1407 gesticht en werd in 1579 ontbonden. Ten aanzien van de canonplaten in twee Zutphense missalen kan eveneens aangenomen worden dat zij niet in Zutphen gedecoreerd zijn. Deze canonplaten zijn later los ingevoegd en kunnen dus ouder of jonger dan het missaal zijn. In het 15de eeuwse missaal voor het altaar van de Anthonyvicarie in het Heilige Geest ziekenhuis in Zutphen is een canonplaat uit het einde van de 14de eeuw, hoogstwaarschijnlijk afkomstig uit Nijmegen. Het tweede missaal werd in 1473 gekocht voor het Antoniusaltaar in de Walburgskerk en heeft een canonplaat die mogelijk tussen 1450 en 1460 gedecoreerd is in het klooster Agnietenberg in Zwolle.

Bij de middeleeuwse boekbinding is een duidelijk onderscheid tussen "luxe" en "gewone" banden. De "luxe" boeken werden versierd met kostbare metalen en edelstenen en waren meestal bestemd voor de liturgie. Een voorbeeld is het Zutphense Liber Aureus uit het laatste kwart van de 15de eeuw. Registers en

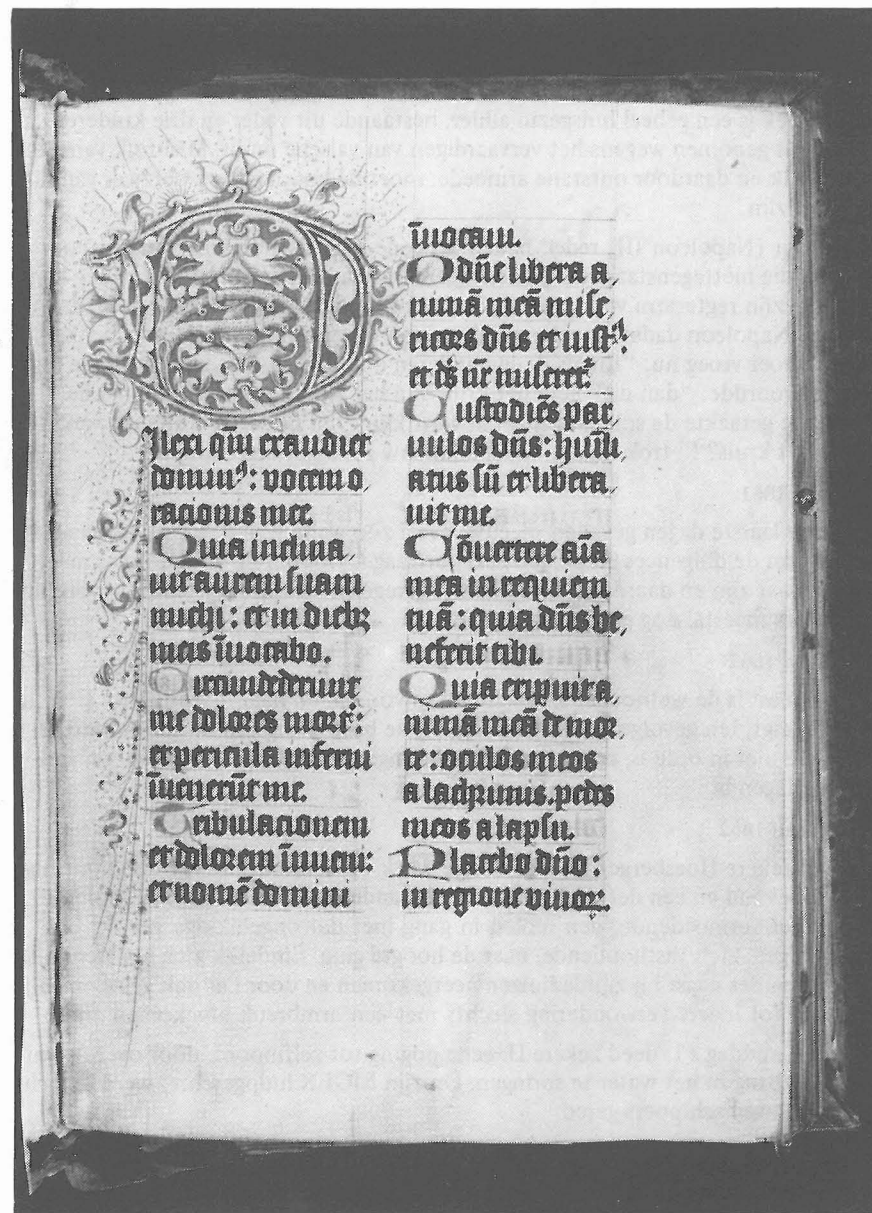
schrijfboeken werden meestal voorzien van een perkamenten omslag. Het meest gebruikelijk voor boeken was de met leer overtrokken blindstempelband. Door middel van stempels werden figuren en lijnen in het leer gedrukt. Na een uitvoerig onderzoek blijkt dat veel Zutphense boeken een band hebben die is gemaakt in het Heer Florenshuis te Deventer, een van de eerste huizen van de Broeders van het Gemene Leven. Enige 16de-eeuwse exemplaren zijn gebonden door Vincent Russenberg uit Deventer.

Vervanging door nieuwe, gedrukte edities, een verouderde of herziene tekst, ouderwetse spelling of zuivering van "ketterse" literatuur tijdens de Hervorming kunnen redenen zijn geweest dat van veel handschriften slechts fragmenten bewaard zijn gebleven. De oude perkamenten bladen werden niet weggegooid, maar gebruikt door de binder voor allerlei doeleinden. Dit onderdeel van de tentoonstelling geeft dan ook een verrassend beeld van de "verblijfplaatsen" van de fragmenten. Door onderzoek en inventarisatie is niet alleen een beeld verkregen van het Zutphens middeleeuws boekenbezit, maar is ook het karakter van dat bezit sterk naar voren gekomen. Naast missaal-, brevier- en bijbelfragmenten (waaronder een fragment uit de 10de eeuw in laat-karolingisch schrift) zijn fragmenten van kerkrechtelijke handschriften aangetroffen. Tot de meest opmerkelijke fragmenten behoren een kalender met een jaaroverzicht van de inkomsten van een geestelijke; pharmaceutische en medische tractaten en een 15de eeuws fragment uit de Speculum historiale van Vincentius van Beauvais.

De tentoonstelling wordt begeleid door een geïllustreerde catalogus, waarin naast het catalogusgedeelte 13 artikelen over verschillende aspecten van de Zutphense boeken opgenomen zijn.

De librije in de St. Walburgkerk

Initiaal D in het Mortuarium van vicarissen van de St. Walburgkerk, eerste helft zestiende eeuw.